
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2019.02.029>

УДК: 330.8: [330.3: 338.12]

JEL: O100

Василина Подлєсна

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЦИКЛИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Глибокі трансформації продуктивних сил суспільства, що відбуваються сьогодні в умовах четвертої промислової революції, актуалізують проблему перспектив подальшого циклічного розвитку капіталістичної економіки. Промислові революції, технологічні уклади, техноценози вбудовані в довгострокові соціально-економічні цикли, що породжуються протиріччями між техніко-технологічною, соціально-економічною та інституційною складовими відтворювальної динаміки. Найбільш актуальною формою соціально-економічних циклів в сучасних умовах цифровізації суспільства залишаються кондратьєвські цикли, розгортання яких дозволяє долати періодичне глибоке загострення внутрішніх протиріч капіталістичної економіки. Термін "цифрова економіка" з'явився в кінці XX століття, проте цифровий характер з самого початку був притаманний капіталістичній економіці – всі процеси, що відбуваються в ній, пронизані товарно-грошовими відносинами, динаміка економічних процесів вимірюється кількісними параметрами, що дозволило емпірично обґрунтувати циклічність капіталістичної економіки. З початку XXI століття відбуваються процеси розгортання четвертої промислової революції, які сприяють зростанню масштабів і глибини цифровізації суспільного виробництва, що обумовлює трансформацію виробничих відносин. Глибокі трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні, не скасовують приватну власність і конкуренцію, тому зберігаються базові протиріччя капіталістичного способу виробництва, що зумовлюють особливі, властиві тільки капіталізму форми соціально-економічних циклів. Магістральною тенденцією капіталістичної економіки є тенденція норми прибутку до зниження, що обумовлена суперечливою сутністю капіталізму. У XXI столітті внаслідок глибоких техніко-технологічних трансформацій з'явилися нові вагомні чинники періодичного перенакопичення капіталу, в першу чергу фінансіалізація. Сучасна глобальна економіка характеризується глибокою фінансіалізацією, а геополітика – посиленням турбулентності, що характерно для періоду завершення системного циклу накопичення Дж. Аррігі. Цифровізація капіталістичної економіки як основа розгортання четвертої промислової революції забезпечує умови для розвитку індустрії на новій технологічній основі, для відновлення темпів зростання продуктивності праці, а також для розширення можливостей максимізації норми прибутку. Розгортання четвертої промислової революції створює умови для подолання чергової кризи капіталістичної системи і переходу до підвищувальної фази шостого кондратьєвського циклу. При цьому приватна власність, яка трансформується відповід-

Подлєсна Василина Георгіївна (podlesnw2019@gmail.com) д-р. екон. наук, доц.; старший науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

Стаття підготовлена за результатами дослідження, виконаного в рамках наукового проекту "Стабільність і нестабільність як характерні риси сучасної соціально-економічної динаміки" (Державний реєстраційний номер 0119U001726).

© В.Подлєсна, 2019

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2019. № 2: 29–43

29

но до техніко-технологічних змін, і конкуренція залишаються найважливішими системоутворювальними факторами нової цифрової форми капіталістичної економіки, тому протиріччя капіталістичного відтворення будуть періодично загострюватися.

Ключові слова: цифрова економіка, четверта промислова революція, соціально-економічні цикли, кондратьєвські цикли, системні цикли накопичення, протиріччя відтворювальної динаміки.

Цифровізація економіки є одним з основних факторів розгортання четвертої промислової революції для подолання чергової системної кризи капіталізму і виходу на підвищувальну хвилю кондратьєвського циклу на основі встановлення домінування шостого технологічного укладу. Глибокі й динамічні перетворення продуктивних сил суспільства, що відбуваються сьогодні, актуалізують дискусію щодо перспектив збереження циклічної динаміки капіталістичної економіки, притаманної їй з часів становлення капіталізму.

Глобальна економічна криза, що розпочалась у 2008 році, в черговий раз підтвердила спроможність економічних теорій, які обґрунтовують циклічний характер розвитку капіталістичної економіки. Промислові революції, зміна технологічних укладів і супутні цим процесам інституційні трансформації відбуваються відповідно до логіки циклічних соціально-економічних процесів, що мають довгостроковий характер, і в першу чергу відповідно до розгортання кондратьєвських циклів. Інтерес до кондратьєвських циклів і визнання евристичного потенціалу теорії М. Кондратьєва посилюється під час глибоких криз капіталістичної економіки. Це відбувається сьогодні, відбувалося і після глибокої структурної кризи світової капіталістичної економіки, що сталася приблизно через 50 років після Великої депресії. Зокрема, І. Валлерстайн і школа світосистемного аналізу взяли за основу у своїй дослідницькій діяльності вчення про "цикли Кондратьєва". У світоаналізі економічний і політичний "простір" – ієрархічно впорядкована система, що складається з центру, напівпериферії, периферії; а "час" і динаміка – цикли Кондратьєва (Іванов, 2007).

Цифрова економіка і четверта промислова революція останнім часом дедалі частіше стають предметом наукових досліджень, дискусій; стратегії розвитку цифрової економіки в багатьох країнах розробляються на державному рівні (Digital Economy – США, Internet Economy – Китай, Industrie 4.0 – Німеччина). Сучасні процеси все більш глибокої цифровізації виробничих відносин створюють умови для подолання кризи капіталістичної системи і сприяють формуванню нової актуальної форми капіталістичної економіки.

У певному сенсі капіталістична економіка завжди була цифровою, оскільки вона пронизана товарно-грошовими відносинами, при цьому динаміка економічних процесів, що відбуваються в системі попиту-пропозиції, вимірюється кількісними параметрами, котрі характеризують економічну кон'юнктуру. У сучасній статистиці інформація щодо економічних процесів представлена переважно у вартісному вира-

женні. Аналіз динаміки вартісних і натуральних індикаторів, що характеризують економічні процеси, дозволив ученим емпірично обґрунтувати існування економічних циклів.

Термін "цифрова економіка" з'явився в економічній науці в кінці ХХ століття після публікації в 1995 році робіт Н. Негропonte і Д. Тапскотта. На думку Н. Негропonte, цифрову еру не можна заперечувати або зупинити, в цифровому світі раніше неможливі рішення стають життєздатними (Negroponte, 1995). Загалом Н. Негропonte з великим оптимізмом описує майбутню цифрову реальність. На думку Д. Гіла, таке трактування цифрового майбутнього може викликати великі сумніви, зокрема щодо того, чи відбудеться справжня децентралізація і розширення прав і можливостей¹. У 2011 році на Ганноверському ярмарку був актуалізований термін "Індустрія 4.0", часто використовуваній для позначення четвертої промислової революції, яка все ж є явищем більш складним, ніж формування глобальних промислових мереж. К. Шваб вважає, що четверта промислова революція не вичерпується впровадженням розумних і взаємопов'язаних машин і систем, вона формує хвилі подальших проривів у різних сферах, при цьому "...спирається на цифрову революцію" (Шваб, 2017).

Розвиток цифрової економіки і розгортання четвертої промислової революції зумовлюють трансформацію виробничих відносин – виробничо-технічних, пов'язаних з поділом праці, і суспільних виробничих (економічних) відносин, пронизаних і обумовлених відносинами власності. Удосконалення продуктивних сил суспільства, обумовлене четвертою промисловою революцією, веде до змін у системі поділу праці, пов'язаних з упровадженням машинно-машинної взаємодії, а також до певних трансформацій виробничих відносин, породжених поширенням мережевої форми організації економічної діяльності. Ці трансформаційні процеси не скасовують приватну власність і конкуренцію, що означає збереження протиріч капіталістичного відтворення, які обумовлюють циклічні соціально-економічні кризи (протиріччя між суспільним способом виробництва і приватним способом присвоєння новоствореної вартості, між організованістю окремого капіталістичного підприємства та неорганізованістю капіталістичної економіки загалом, протиріччя між сукупним попитом і пропозицією, між реальною і фіктивною вартістю).

Економічний потенціал капіталістичної приватної власності виявився достатнім для освоєння всіх промислових революцій, аж до сучасної четвертої промислової революції. В історичному процесі розвитку капіталізму індивідуальна приватна власність еволюціонувала в приватні форми "асоційованої", вищою з яких за масштабами асоціації власників є акціонерна форма власності. Приватні форми асоційованого присвоєння засновані на найманій праці і є по суті капіталісти-

¹ Being Digital by Nicholas Negroponte New York: Alfred A. Knopf. 1995. Reviewed by David W. Gill. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57b0be1c579fb3136382b62d/t/57c8e7c837c5815308cb06a9/1472784328248/Negroponte-N.-Being-Digital.pdf>

чними (Красникова, Хаматханова, 2018). Що стосується конкуренції, то в умовах мережевізації капіталістичної економіки вона не тільки не втрачає актуальності, а й набуває дедалі більш масштабних і багатоаспектних форм. Зокрема, на думку С. Дятлова, на початку XXI століття сформувався якісно новий вид конкуренції – гіперконкуренція, яка "характеризується постійно наростаючим суперництвом у формі технологічних, управлінських і товарних інновацій, що швидко з'являються, скороченням часу НДДКР, агресивною конкуренцією цін і компетентностей і експериментуванням з новими підходами до сервісного обслуговування купівельних потреб і переваг" (Дятлов, 2012. С. 45).

Специфіка перетворень виробничих відносин, що відбуваються в умовах становлення цифрової економіки, полягає в тому, що процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання інформації набувають дедалі більшого значення і справляють все більший вплив на інші види господарської та економічної діяльності (Юдина, 2016). Під цифровою економікою розуміють "... сучасний тип господарювання, що характеризується переважаючою роллю даних і методів управління ними як визначального ресурсу у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання" (Семячко, 2017); "... сучасний тип економіки, що характеризується переважаючою роллю інформації і знань як визначальних ресурсів у сфері виробництва матеріальних продуктів і послуг, а також активним використанням цифрових технологій зберігання, обробки і передачі інформації" (Кунцман, 2016). Інформація стає дедалі важливішим фактором суспільного виробництва в умовах цифрової економіки. Цифрові технології, зокрема Інтернет речей, великі дані, вже сьогодні впливають на суспільне виробництво, їх роль зростатиме в процесі подальшого розгортання четвертої промислової революції.

Інтернет речей – система об'єднаних комп'ютерних мереж і підключених фізичних об'єктів із вбудованими датчиками і програмним забезпеченням для збору та обміну даними, з можливістю віддаленого контролю і управління в автоматизованому режимі, без участі людини. Головна ідея Інтернету речей полягає в тому, що всі оточуючі нас предмети отримують ідентифікаційні номери – унікальний електронний об'єкт, що дозволить простежити все, що відбувається з кожним предметом (Гулін, Усков, 2017; Гриценко, Тимашова, 2017). Корпорація Cisco визначає Інтернет речей як інтелектуальну систему взаємного підключення фізичних пристроїв, яка дає масштабне зростання ефективності, розвитку бізнесу та якості життя (Норона и др., 2014).

Сучасні концепції нової промислової революції обґрунтовують необхідність фундаментальних перетворень у виробничій сфері, що базуються на широкому впровадженні інформаційних технологій нового покоління, нанотехнологій, когнітивного підходу в автоматизованому управлінні виробництвом. Розгортання четвертої промислової революції направлене на формування глобальних промислових мереж, що свідчить про орієнтацію на побудову середовища машинно-машинної взаємодії, яке пов'язує технічні об'єкти подібно до того, як сьогодні

люди об'єднані Інтернетом (Яструб, 2014). Такі трансформації ставлять під сумнів роль людини як головної продуктивної сили суспільства, а також створюють умови для розгортання внутрішньо властивої капіталістичному виробництву тенденції норми прибутку до зниження. "Оскільки маса застосовуваної живої праці постійно зменшується у порівнянні з масою уречевленої праці, яку вона приводить у рух, і у порівнянні з масою продуктивно споживаних засобів виробництва, то відношення тієї частини цієї живої праці, яка не оплачена і уречевлена в додатковій вартості, до вартісної величини всього вкладеного капіталу має постійно зменшуватися. Але це відношення маси додаткової вартості до вартості всього вкладеного капіталу утворює норму прибутку, яка тому повинна постійно падати" (Маркс, 1985. С. 233). При цьому слід враховувати, що Маркс визнавав існування "минутих коливань" в дії тенденції норми прибутку до зниження (Меньшиков, Клименко, 1989). Тенденція норми прибутку до зниження є магістральною тенденцією капіталістичної економіки, яка діє через коливання і відхилення, що формуються різними протидіючими факторами, провідна роль серед яких належить науково-технічному фактору.

Механізація, згодом автоматизація праці та розширення масштабів людино-машинної взаємодії сформували систему суспільного поділу праці, що забезпечує високу продуктивність праці, розширене відтворення суспільного капіталу, домінування приватної власності в різних її формах. Капіталістична приватна власність і конкуренція обумовлюють таку форму економічної динаміки, за якої неминучі періодичні кризи, що є циклоутворювальними фазами соціально-економічних циклів капіталізму. Сучасна система суспільного поділу праці сприяє домінуванню капіталістичного способу виробництва в глобальних масштабах. А. Сміт вважав суспільний поділ праці і приватну власність системоутворювальними факторами ринкової економіки (Катунин, 2008). Приватна власність залишається важливим системоутворювальним інститутом сучасного високотехнологічного суспільства, в якому половина всіх активів в усьому світі контролюється всього одним відсотком найбагатших людей, водночас нижча за рівнем доходів половина населення світу в сукупності володіє менш ніж одним відсотком світового багатства². На думку С. Максимова, зміна технологічного базису і провідного чинника виробництва неминуче веде до трансформації відносин власності, що в сучасних умовах проявляється у двох важливих тенденціях: 1) перехід від однозначного співвіднесення об'єкта власності і її суб'єкта до наділення дедалі більшого числа учасників господарської діяльності окремими правомочностями, що входять у право власності; 2) соціалізація відносин власності, дедалі більший контроль суспільства над використанням і обігом об'єктів через різні громадські інститути (саморегулювання, муніципалітети) (Мак-

² Global wealth 2015 (2015). URL: <file:///C:/Users/Администратор/Downloads/global-wealth-report-2015.pdf>

симов, 2013). Відтворення в розширених масштабах соціальної нерівності в сучасній економіці, а також розподіл національного доходу в інтересах капіталу, а не праці, означає, що процеси "розмивання", а також трансформації приватної власності в більш підконтрольні суспільству форми слабші, ніж такі, що протистоять їм, процеси виникнення нових складноідентифікованих форм експлуатації праці капіталом, а відповідно і нових перетворених форм приватної власності.

Про посилення експлуатації праці капіталом свідчить відставання зростання заробітної плати від зростання продуктивності праці, що призводить до зниження частки заробітної плати в національному доході і ВВП. У період з початку 1990-х років до початку глобальної фінансової кризи середня частка праці в національному доході в 16 розвинених країнах і в країнах з ринковою економікою, що формується, впала з 62% до 58%. Частка оплати праці у ВВП у більшості країн світу за останні десятиліття скоротилася, при цьому слід врахувати, що заробітна плата становить у розвинених країнах 70–80% всього доходу домогосподарств, в країнах з перехідною економікою та економікою, що розвивається, 50–60%³.

На думку П. Лемещенка, розподіл власності, що склався до початку нового століття, за якого один відсоток населення володіє сорока відсотками багатства світу, є загадковим і парадоксальним. При цьому в сучасному світі відбувається не тільки посилення майнової нерівності, а й з'явилася нова (інформаційна) форма експлуатації та нерівності – різні можливості доступу країн і людей до достовірної і наукової інформації. Незначна, але впливова в глобальних масштабах частина інтелектуальної, фінансової та політичної еліти отримала можливість одержувати глобальну ренту, особливим чином взаємодіючи в новому "економічному полі", що має інформаційний характер (Лемещенко 2017).

Трудящі, які становлять більшість у капіталістичному суспільстві, переважно розглядають "... подібний устрій суспільства як неминучий і природний ... Найчастіше вони просто не усвідомлюють факт експлуатації ігноблення їх приватними власниками" (Вехорев, 2003). Особливо складним усвідомлення експлуатації в глобальній капіталістичній економіці стає сьогодні, коли, як вважає П. Лемещенко, зростає ступінь впливу транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків на всі політико-економічні процеси (Лемещенко 2017), а система осві-

³ Доклад Генерального директора МБТ "На пути к столетней годовщине МОТ: реалии, модернизация и приверженность трехсторонних участников". (2013). URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_214111.pdf; Заработная плата в мире в 2016–2017 гг. Неравенство в оплате труда на предприятиях. (2017). URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_544096.pdf; Краткий обзор. Доклад "Заработная плата в мире в 2016–2017 гг.". URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_538229.pdf

ти, наука, ЗМІ сприяють збереженню інституційного порядку, що ґрунтується на приватній власності, конкуренції, експлуатації.

Основний мотив економічної діяльності в капіталістичному суспільстві – досягнення високої норми прибутку, тому динаміка норми прибутку виражає стан всієї капіталістичної економіки. При цьому слід врахувати, що "... зростаюча тенденція загальної норми прибутку до зниження є тільки виразом прогресуючого розвитку суспільної продуктивної сили праці ..." (Маркс, 1985. С. 233). Ця тенденція діє, незважаючи на існування протидіючих їй тенденцій, незважаючи на те, що вона суперечить самій меті капіталістичного виробництва, при цьому найбільш яскравим проявом її існування є циклічні кризи капіталістичної економіки.

Вихідна і головна причина настання кризи в капіталістичній економіці визначається суперечливими можливостями і межами капіталотворення (Рязанов, 2015). "Справжня межа капіталістичного виробництва – це сам капітал, а це значить: капітал і самозростання його вартості є вихідним і кінцевим пунктом, мотивом і метою виробництва; виробництво є тільки виробництвом для капіталу, а не навпаки ..." (Маркс, 1985. С. 274). Причина внутрішньої обмеженості в розвитку капіталістичного виробництва, відповідно до теоретичної системи К. Маркса, обумовлена періодично виникаючою тенденцією середньої норми прибутку до зниження (Рязанов, 2015). Ця тенденція притаманна капіталізму, оскільки його основний економічний закон – виробництво додаткової вартості – вимагає постійного збільшення продуктивності праці на науковій основі, що приводить до зростання технічної і органічної будови капіталу і закономірного падіння норми прибутку, перенакопичення капіталу.

Зміна органічної будови капіталу в працях К. Маркса являє собою закономірність, яка проявляється через коливання і відхилення, що має широкі наслідки для економіки, оскільки зростання органічної будови капіталу веде до падіння норми прибутку та зворотно. Падіння норми прибутку відбувається не тільки під впливом зростання органічної будови капіталу, але і внаслідок того, що капітал стає надлишковим (перенакопиченим), що відбувається завжди після "кількісного розширення" виробництва. М. Кондратьєв не розкрив роль норми прибутку в циклічній динаміці капіталістичної економіки безпосередньо, обмежившись аналізом норми відсотка, тоді як Маркс відводив саме нормі прибутку важливу роль в поясненні закономірностей циклічного відтворення (Меньшиков, Клименко, 1989).

Зарубіжні вчені, які спираються на марксистський підхід до аналізу динаміки норми прибутку, відзначають її циклічний характер в XX – початку XXI століття. На думку М. Робертса, в основних капіталістичних економіках відбувається циклічна зміна норми прибутку, зокрема в США в післявоєнний період слід виділити чотири періоди (тривалістю 16–18 років) в русі норми прибутку: 1) з 1946 по 1965 рік – період зростання або високої рентабельності (золотий вік), 2) з 1965 по 1982

рік – період її падіння (кризовий період), 3) з 1982 по 1997 рік – період зростання (епоха неолібералізму), 4) 1997–2014 роки – період падіння (Roberts, 2011). Г. Карчеді в динаміці норми прибутку виробничого сектора економіки США в період 1948–2009 років виділяє два цикли: 1948–1986 та 1986–2009 роки. У першому циклі норма прибутку досягає пікового значення в 1950 році (22%), падає до 3% в 1986 році, піднімається до 14% в 2006 році і падає до 5% в 2009 році (Carchedi, 2011). Така циклічна динаміка норми прибутку відповідає логіці (зростання норми прибутку на підвищувальній хвилі і зниження норми прибутку на знижувальній хвилі) і хронології розгортання кондратьєвських циклів другої половини XX – початку XXI століття (підвищувальна хвиля 4-го циклу – з середини 1940-х до кінця 1960-х років, знижувальна хвиля 4-го циклу – з кінця 1960-х до початку 1980-х років; підвищувальна хвиля 5-го циклу – з початку 1980-х до початку 2000-х років, знижувальна хвиля 5-го циклу – з початку 2000-х до кінця 2010-х років).

Глибокі трансформації в технологічному базисі суспільного відтворення, що відбулися в другій половині XX – початку XXI століття, змінили динаміку органічної будови капіталу, зростання якої простежувалося в умовах індустріального капіталізму (виявлена Марксом вікова тенденція до зростання органічної будови капіталу і падіння норми прибутку); з'явилися нові вагомні чинники, що впливають на циклічний розвиток капіталістичної економіки (цифровізація, фінансіалізація), однак періодичне перенакопичення капіталу не припинилося.

У сучасній капіталістичній економіці проблема перенакопичення капіталу відчутно проявляється у фінансовій сфері, при цьому існує нерозривний зв'язок перевиробництва товарів з перевиробництвом боргів. Створення механізму гасіння боргів шляхом їх переведення в деривативи не вирішило боргову проблему, а привело до посилення суперечливого характеру всього відтворювального процесу (Рязанов, 2015). Процеси "фінансіалізації", що відбуваються в сучасній глобальній економіці, відповідають фазі фінансової експансії в розгортанні американського (кінець XIX століття – понині) системного циклу накопичення. У концепції Дж. Аррігі історичний процес розвитку капіталізму представлений як циклічний процес, що відбувається у формі системних циклів накопичення (генуезький: XV – початок XVII століття; голландський: кінець XVI – третя чверть XVIII століття; британський: друга половина XVIII – початок XX століття; американський: кінець XIX століття – понині), що складаються з фази матеріальної експансії капіталу і фази фінансової експансії. У фазі матеріальної експансії грошовий капітал приводить у рух зростаючу масу товарів, включаючи товар робочу силу і природні ресурси. В процесі зростання торгового і промислового обороту посилюється конкуренція між центрами накопичення капіталу, що призводить до падіння норми прибутку на вкладений капітал. В результаті відбувається звільнення збільшеної у фазі матеріальної експансії маси грошового капіталу від товарної форми, і накопичення починає здійснюватися за допомогою фінансових операцій (Аррігі, 1994; Протасов, 2013).

Теоретичні моделі системних циклів накопичення капіталу Дж. Аррігі, циклів еволюції міжнародного ринку В. Пантіна, техноценозів Бадалян–Криворотова, технологічної піраміди індустріального господарства І. Єфімчук відрізняються за своїми аналітичними передумовами, але відтворюють практично ідентичну картину "життєвого циклу" індустріального господарства. У моделі В. Пантіна основною одиницею аналізу є "здвоєний" кондратьєвський цикл. Кожен рівень технологічної піраміди індустріального господарства (технологічна парадигма) формується в процесі розгортання двох кондратьєвських циклів (Єфімчук, 2011). Виникнення нового техноценозу і початок розгортання чергового системного циклу накопичення збігаються хронологічно, при цьому становлення і розвиток техноценозу, що відбувається у фазі матеріальної експансії системного циклу накопичення, свідчить про те, що новий домінуючий ресурс (стрижневий ресурс епохи) забезпечує вилучення надприбутку (Протасов, 2013). Теоретична модель техноценозів за своєю сутністю близька теорії М. Кондратьєва.

Автор моделі системних циклів накопичення вважав, що вони "... повністю відрізняються від "столітніх циклів" (або цінових коливань) і більш коротких кондратьєвських циклів, яким Бродель надавав великого значення" (Аррігі, 1994). Однак історична ретроспектива розгортання кондратьєвських циклів і системних циклів накопичення свідчить про те, що між ними існує зв'язок. Британський системний цикл накопичення (друга половина XVIII – початок XX століття) містить у собі 1-й і 2-й К-цикли. Перехід від британського до американського системного циклу накопичення збігається з періодом переходу від 2-го до 3-го К-циклу. В умовах американського системного циклу накопичення (кінець XIX століття – понині) повністю розгорнулося два К-цикли (3-й і 4-й К-цикли) і завершується розгортання 5-го К-циклу. Слід врахувати, що кондратьєвським циклом у XX – початку XXI століття властива тенденція до стиснення в часі, а сумарний часовий період розгортання 1-го і 2-го К-циклів приблизно дорівнює сумарному періоду розгортання 3-го, 4-го і 5-го К-циклів. Актуальний для сучасної економіки перехід до шостого кондратьєвського циклу відкриє новий системний цикл накопичення, який почне розгортатися на основі нового шостого технологічного укладу і шостого техноценозу, що ґрунтується на економіці газу. Сьогодні за критерієм динамізму і силою впливу на суспільний розвиток найбільш актуальною формою соціально-економічних циклів є кондратьєвські цикли, що задають тон у розвитку глобальної економіки і геополітики.

Перехід від британського системного циклу накопичення до американського характеризувався високою турбулентністю і нестабільністю. Для американського системного циклу накопичення найбільш активним періодом першої фази його розгортання – матеріальної фази накопичення капіталу – стало "славне тридцятиріччя" після Другої світової війни. В рамках кожного циклу в другій фазі накопичення капіталу відбувається насамперед за допомогою фінансових інструментів; фінансовий сектор домінує над реальним. Середня тривалість систем-

них циклів накопичення – 100 років (Теняков, 2016). Початок кожної фінансової експансії означає початок завершальної стадії життєвого циклу відповідного домінуючого режиму накопичення (Протасов, 2013). Тому глибока фінансіалізація, що спостерігається в сучасній економіці, а також посилення турбулентності у світовій геополітиці свідчать про завершення сучасного і наближення нового системного циклу накопичення. Реалізація висунутих сьогодні розвиненими країнами завдань щодо збільшення питомої ваги промисловості у ВВП (країни ОЕСР планують до 2025 року збільшити цей показник до 20% проти нинішніх 15% Євросоюзу і 12% США) і розгортання Індустрії 4.0 (Гулин, Усков, 2017) посприяє розвитку технологічного базису першої фази нового системного циклу накопичення, в якій провідну роль у накопиченні капіталу відіграє матеріальне виробництво і торгівля.

У процесі переходу до нового системного циклу накопичення країни з ринком, що формується, які прагнуть зайняти більш вигідне становище в глобальній економіці, повинні створити необхідні для отримання цифрових дивідендів умови. На думку експертів Світового банку, для того щоб опинитися у вигазі від використання цифрових технологій, необхідно подолати "цифровий розрив", що в першу чергу стосується доступу до інтернету. Для максимального використання потенціалу цифрової революції необхідно займатися "аналоговими доповненнями" (вдосконалення законодавства, яке забезпечує конкуренцію між компаніями, приведення кваліфікації працівників у відповідність до вимог нової економіки, забезпечення підзвітності інститутів)⁴. У 2015 році Україна приєдналася до Декларації першого засідання міністрів "Східного партнерства ЄС" з питань цифрової економіки, підтвердивши в черговий раз прагнення до міжнародної співпраці у сфері цифровізації; в 2018 році ухвалено "Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки" та затверджено план заходів щодо її реалізації.

В історичному процесі суспільного розвитку підвищувалася продуктивність праці, створювалися умови для збільшення масштабів виробництва додаткового продукту, привласнення більшої частини якого є запорукою збереження влади елітарних верств суспільства. У сучасних умовах немає підстав очікувати зміни ціннісних орієнтирів еліти зі зміцнення свого привілейованого становища на гуманістичні цінності. Навпаки, посилюються постгуманістичні тенденції, що відображаються не тільки в ідеологічних аспектах, а й у системі суспільного виробництва, яка потребує дедалі меншої кількості робочої сили. На думку А. Гриценка, "... цифровізація і капіталізація у своїй єдності призводять до суттєвих змін ролі людини у виробничому процесі, зростання безробіття і загострення соціальних проблем" (Гриценко, 2018).

⁴ Всемирный банк. Доклад о мировом развитии 2016 "Цифровые дивиденды". Обзор. Всемирный банк, Вашингтон, округ Колумбия. Лицензия: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. (2016). URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/210671RuSum.pdf>

Цифровізація економіки має потенціал для того, щоб розмивати інституційні основи капіталістичного способу виробництва, в першу чергу приватну власність, але цьому протистоять корпорації, а також сучасна політична система. Цифровізація служить капіталу; стає формою посилення контролю над суспільством, в тому числі через примітивізацію суспільної свідомості, витіснення понятійного типу мислення кліповим мисленням; створює умови для розвитку нової форми приватної власності, що реалізується за допомогою маніпулювання суспільною свідомістю – власності на уми, цінності, переконання.

Капіталізм внаслідок циклічної природи свого розвитку породжує і використовує для подолання системних криз, що періодично розгортаються в ньому, нові форми технологічного базису суспільного виробництва, не дозволяючи при цьому змінити свій основний економічний закон – виробництво додаткової вартості. Сьогодні йдеться про розвиток індустрії на новій технологічній основі, про відновлення темпів зростання продуктивності праці і розширення можливостей максимізації норми прибутку, а не про зміну капіталістичного способу виробництва як єдності відповідних продуктивних сил і виробничих відносин. У капіталістичній системі сьогодні існують резерви подолання чергової кризи і переходу до підвищувальної фази шостого кондратьєвського циклу, що формуються розгортанням четвертої промислової революції.

Суспільне відтворення як постійне відновлення, безперервне повторення процесу суспільного виробництва зберігається і в умовах цифрової економіки. Зміна техніко-технологічної основи суспільного виробництва впливає на динамізм розгортання циклів суспільного відтворення, але не змінює сутнісні логіко-історичні підґрунтя соціально-економічних циклів – протиріччя між техніко-технологічною, соціально-економічною та інституційною складовими відтворювальної динаміки. Ці протиріччя стали більш гострими і такими, що динамічно розвиваються, в умовах індустріального капіталізму; сьогодні вони, а відповідно і породжувані ними соціально-економічні цикли, набувають дедалі більш складної і важкоідентифікованої форми, що обумовлено зростанням швидкості, масштабів і глибини технологічних трансформацій, а також ускладненням інституційної архітекτονіки суспільства під впливом процесів цифровізації і мережевізації.

Литература

1. Арриги Дж. (1994). Долгий двадцатый век: Деньги, власть и истоки нашего времени. URL: https://kniga.com/index.php?route=product/product/mini&product_id=117293
2. Вехорев Ю.А. (2003). Собственность, политическая власть и тоталитарное государство. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. Серия: Право. № 2. С. 172–177. URL: [http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2\(7\)/B_2-3.pdf](http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2(7)/B_2-3.pdf)

3. Гриценко В.И., Тимашова Л.А. (2017). Интернет Вещей в структуре умного предприятия. *Управляющие системы и машины*. №3. С. 35–43. doi: <https://doi.org/10.15407/usim.2017.03.035>
4. А.А. Гриценко (2018) Логіка суспільного розвитку в контексті цифровізації економіки. *Цифрова економіка: зб. матеріалів Нац. наук.-метод. конф.* (4–5 жовт. 2018 р., м. Київ). КНЕУ. С. 94.
5. Гулин К.А., Усков В.С. (2017). О роли интернета вещей в условиях перехода к четвёртой промышленной революции. *Проблемы развития территории*. № 4(90). С. 112–131. URL: <http://pdt.vscs.ac.ru/article/2303?info=references>
6. Дятлов С.А. (2012). Глобальная инновационная гиперконкуренция как фактор трансформации и развития экономических систем. *Теоретическая экономика*. № 6. С. 39–54.
7. Ефимчук И.В. (2011). Фрактальность истории. *Общественные науки и современность*. № 1. С. 149–159. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2013/02/04/1251417069/Efimchuk.pdf>
8. Иванов В.Г. (2007) "Циклы Кондратьева" как подход к изучению проблем глобализации. *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Экономика. №1. С. 46–57.
9. Катунин В.А. (2008). Частная собственность и исходное экономическое отношение капиталистического хозяйства. *Вестник МГТУ*, том 11. №2. С. 331–334. URL: <https://readera.ru/vestnik-mstu/2008-2-11>
10. Красникова Е.В., Хаматханова А.М. (2018). Акционерная собственность как фактор долголетия капитализма: монография. Москва: Экономический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова. 184 с.
11. Кунцман А.А. (2016). Трансформация внутренней и внешней среды бизнеса в условиях цифровой экономики. *Управление экономическими системами: электронный научный журнал*. № 11(93). URL: <file:///C:/Users/Администратор/Downloads/transformatsiya-vnutrenney-i-vneshney-sredy-biznesa-v-usloviyah-tsifrovoy-ekonomiki.pdf>
12. Лемещенко П.С. (2017). Собственность: междисциплинарный аспект исследования. URL: <https://www.bsu.by/Cache/pdf/351973.pdf>
13. Максимов С. Н. (2013). Собственность в современной экономике: традиции и новации. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 5. Экономика. Вып. 2. С. 22–29. URL: [file:///C:/Users/Администратор/Downloads/sobstvennost-v-sovremennoy-ekonomike-traditsii-i-novatsii%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Администратор/Downloads/sobstvennost-v-sovremennoy-ekonomike-traditsii-i-novatsii%20(2).pdf)
14. Маркс К. (1985). Капитал. Критика политической экономии. Т. 3. Кн. III. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Москва: Политиздат. 508 с.
15. Меньшиков С.М., Клименко Л.А. (1989). Длинные волны в экономике. Когда общество меняет кожу. Москва: Междунар. отношения. 272 с.
16. Норона Э., Мориарти Р., О'Коннелл К., Вилла Н. (2014). Возможности Интернета вещей: как перейти от подключения объектов к сбору и анализу данных. Функции аналитики на периметре сети. URL: https://www.cisco.com/c/dam/m/ru_ua/offers/assets/pdfs/datacenter/dc-05-attaining-iot-value-wp-cte-ru.pdf
17. Протасов А.Ю. (2013). Системные циклы накопления Дж. Арриги и длинные волны инфляции. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 5. Вып. 3. С. 3–22.
18. Рязанов В. (2015). Капитализм и кризисы: становление и развитие политико-экономического подхода. *Экономическая теория*. № 3. С. 65–84.

19. Семячков К.А. (2017). Цифровая экономика и её роль в управлении современными социально-экономическими отношениями. *Современные технологии управления*. №8 (80). URL: <https://sovman.ru/article/8001/>
20. Теняков И.М. (2016). Современный экономический рост как особая форма процесса накопления капитала. *Философия хозяйства*. № 2. С. 108–117.
21. Шваб К. (2016). Четвёртая промышленная революция. Москва: Эксмо. (Top Business Awards). 138 с.
22. Юдина Т.Н. (2016). Осмысление цифровой экономики. *Теоретическая экономика*. №3. С. 12–16. URL: <https://scholar.google.ru/citations?user=8dcwE0oAAAAJ&hl=ru>
23. Ястреб Н.А. (2014). Четвёртая промышленная революция: глобальные промышленные сети и Интернет вещей. *Инновационный вестник Регион*. № 4. С. 22–26.
24. Carchedi G. (2011). Behind and beyond the crisis. doi: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004189942.i-303>
25. Negroponte N. (1995). Being Digital. New York: Alfred A. Knopf. URL: <http://web.stanford.edu/class/sts175/NewFiles/Negroponte.%20Being%20Digital.pdf>
26. Roberts M. (2011). Measuring the rate of profit; profit cycles and the next recession. URL: <https://thenextrecession.files.wordpress.com/2011/11/the-profit-cycle-and-economic-recession.pdf>

Надіслано до редакції **19.12.2018**

SOCIO-ECONOMIC CYCLES IN THE CONDITIONS OF DIGITAL ECONOMY

Vasylyna Podliesna

Author affiliation: Vasylyna Podliesna (podlesnw2019@gmail.com) Doctor of Economics, Associate Professor; Senior Researcher, Department of Economic Theory, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine.

The profound transformations of society's productive forces that are taking place today under the conditions of the fourth industrial revolution, actualize the problem of the prospects for further cyclical development of the capitalist economy. Industrial revolutions, technological forms, and technocenes are embedded in long-term socio-economic cycles, generated by contradictions between techno-technological, socio-economic and institutional components of reproductive dynamics.

The most urgent form of socio-economic cycles in modern conditions of the society's digitization remain the Kondratiev waves, whose deployment allows overcoming the periodic deep aggravation of the internal contradictions of the capitalist economy. The term "digital economy" appeared at the end of the twentieth century, but the digital nature was inherent in the capitalist economy from its outset as all the processes taking place in it are permeated by commodity-money relations. Also, the dynamics of economic processes are measured by quantitative parameters, which allows empirical substantiation of the cyclicity of capitalist economy.

From the beginning of the XXI century, the fourth industrial revolution has been taking place contributing to the growth of the scale and depth of the digitalization of social production, which causes the transformation of industrial relations. The deep transformation processes taking place

today do not abolish private property and competition. Therefore, the basic contradictions of the capitalist mode of production remain predetermining the specific forms of socio-economic cycles, which are peculiar to capitalist. The main tendency of the capitalist economy is that of the rate of profit to decline, which is due to the contradictory nature of capitalism.

In the twenty-first century, due to profound technological transformations, new important factors of periodic re-accumulation of capital have appeared, first of all, the financialization. The modern global economy is characterized by deep financialization, and the geopolitics is characterized by an increase in turbulence, which is characteristic for the period of the completion of J. Arrigy's systemic accumulation cycle. Digitalization of the capitalist economy as a basis for the deployment of the fourth industrial revolution provides conditions for the development of industry on a new technological basis, for the restoration of productivity growth rates, as well as for expanding the possibilities to maximize the profit rates.

Key words: digital economy, fourth industrial revolution, socio-economic cycles, Kondratiev waves, system accumulation cycles, contradictions of reproductive dynamics.

JEL: O100.

References

1. Arrigi, G. (1994). The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times. Retrieved from https://kniga.com/index.php?-route=product/product/mini&product_id=117293 [in Russian].
2. Vehorev, Yu.A. (2003). Property, political power and totalitarian state. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo – Vestnik of Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod*. Series: Right, 2, 172-177. Retrieved from [http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2\(7\)/B_2-3.pdf](http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2(7)/B_2-3.pdf) [in Russian].
3. Gricenko, V.I., Timashova, L.A. (2017). The Internet of Things in the Structure of the Clever Enterprise. *Upravlyayushie sistemy i mashiny – Control Systems and Computers*, 3, 35-43. doi: <https://doi.org/10.15407/usim.2017.03.035> [in Russian].
4. Hrytsenko, A.A. (2018). Logic of suspension development in the context of digital economics. *Cyfrova ekonomika: zb. materialiv Nacz. nauk.-metod. konf. (4-5 zhovt. 2018, Kyiv)*. KNEU [in Ukrainian].
5. Gulín, K.A., Uskov, V.S. (2017). On the role of the Internet of things in the conditions of transition to the fourth industrial revolution. *Problemy razvitiya territorii – Problems of territory's development*, 4(90), 112-131. Retrieved from <http://pdt.vscs.ac.ru/article/2303?info=references> [in Russian].
6. Dyatlov, S.A. (2012). Global innovation hypercompetition as a factor of transformation and development of economic systems. *Teoreticheskaya ekonomika – Theoretical economy*, 6, 39-54 [in Russian].
7. Efimchuk, I.V. (2011). History fractal. *Obshestvennye nauki i sovremennost – Social Sciences and Contemporary World*, 1, 149-159. Retrieved from <http://ecsocman.hse.ru/data/2013/02/04/1251417069/Efimchuk.pdf> [in Russian].
8. Ivanov, V.G. (2007) "Kondratieff cycles" as the approach to the problems of globalization. *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov – RUDN Journal of Economics*. Series: Economy, 1, 46-57 [in Russian].
9. Katunin, V.A. (2008). Private property and the initial economic relations of the capitalist economy. *Vestnik MGTU – MSTU Vestnik*, 2, 331-334. Retrieved from <https://readera.ru/vestnik-mstu/2008-2-11> [in Russian].
10. Krasnikova E.V., Hamathanova, A.M. (2018). Shareholder property as a factor in capitalism longevity: Monograph. Moscow: The Faculty of Economics of the Lomonosov Moscow State University [in Russian].

11. Kuncman A.A. (2016). Transformation of Internal and External Business Environment in Digital Economy. *Upravlenie ekonomicheskimi sistemami: elektronnyj nauchnyj zhurnal – Management of Economic Systems: electronic scientific journal*, 11(93). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-vnutrenney-i-vneshney-sredy-biznesa-v-usloviyah-tsifrovoy-ekonomiki> [in Russian].
12. Lemeshenko P.S. (2017). Ownership: the interdisciplinary aspect of research. Retrieved from <https://www.bsu.by/Cache/pdf/351973.pdf> [in Russian].
13. Maksimov, S.N. (2013). Ownership in the modern economy: traditions and innovations. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. – StPetersburg University Journal of Economic Studies*. Ser. 5, Issue 2, 22-29. Retrieved from [file:///C:/Users/Администратор/Downloads/sobstvennost-v-sovremennoy-ekonomike-traditsii-i-novatsii%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Администратор/Downloads/sobstvennost-v-sovremennoy-ekonomike-traditsii-i-novatsii%20(2).pdf) [in Russian].
14. Marks, K. (1985). Capital: A Critique of Political Economy - Vol. III - Part I: The Process of Capitalist Production as a Whole. Moscow: Politizdat [in Russian].
15. Menshikov, S.M., Klimenko, L.A. (1989). Long waves in the economy. When society changes its skin: a monograph. Moscow: Intern. Relations [in Russian].
16. Noronha, A., Moriarty, R., O'Connell, K., Villa, N. (2014). Attaining IoT Value: How To Move from Connecting Things to Capturing Insights. Gain an Edge by Taking Analytics to the Edge. Retrieved from https://www.cisco.com/c/dam/m/ru_ua/offers/assets/pdfs/datacenter/dc-05-attaining-iot-value-wp-cte-ru.pdf [in Russian].
17. Protasov, A.Yu. (2013). System Accumulation Cycles of G. Arrighi and Long Waves of Inflation. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta – StPetersburg University Journal of Economic Studies*. Ser. 5, Issue 3, 3–22 [in Russian].
18. Ryazanov, V. (2015). Capitalism and the crises: formation and development of the political and economic approach. *Ekonom. teor. – Economic theory*, 3, 65-84 [in Ukrainian].
19. Semyachkov, K. A. (2017). Digital economy and its role in the management of modern socio-economic relations. *Sovremennye tehnologii upravleniya – Modern Management Technology*, 8 (80). Retrieved from <https://sovman.ru/article/8001/> [in Russian].
20. Tenyakov, I.M. (2016). Modern economic growth as a special form of capital accumulation. *Filosofija hozjajstva – Economic philosophy*, 2, 108-117 [in Russian].
21. Shwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution, Eksmo, Top Business Awards [in Russian].
22. Yudina, T.N. (2016). Understanding the digital economy. *Teoreticheskaya ekonomika. – The theoretical economy*, 3, 12-16. Retrieved from <https://scholar.google.ru/citations?user=8dcwE0oAAAAJ&hl=ru> [in Russian].
23. Yastreb, N.A. (2014). The Fourth Industrial Revolution: Global Industrial Networks and the Internet of Things. *Innovacionnyj vestnik Region - Innovative Newsletter Region*, 4, 22-26 [in Russian].
24. Carchedi, G. (2011). Behind and beyond the crisis. doi: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004189942.i-303>
25. Negroponte, N. (1995). Being Digital. New York: Alfred A. Knopf. Retrieved from <http://web.stanford.edu/class/sts175/NewFiles/Negroponte.%20Being%20Digital.pdf>
26. Roberts M. (2011). Measuring the rate of profit; profit cycles and the next recession. URL: <https://thenextrecession.files.wordpress.com/2011/11/the-profit-cycle-and-economic-recession.pdf>